

بررسی تطبیقی حقوق پناهندگی در فقه امامیه و کنوانسیون ۱۹۵۱ ژنو

بابک سیفی آتشگاه^۱

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۹/۰۵

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۹/۲۶

چکیده

موضوع پناهندگی از زمان‌های دور وجود داشته و امروزه در قرن بیست و یکم نیز همچنان یکی از مهم‌ترین مشکلات جامعه جهانی به حساب می‌آید. قدمت پناهندگی به اندازه زندگی اجتماعی بشری بوده و در هر تاریخ و جامعه‌ای مطابق با سنت‌ها و فرهنگ آن جامعه راه حلی برای آن ارائه شده است. انسان همیشه در طول تاریخ در مقابل تهدیدات طبیعی و غیرطبیعی سعی داشته پناهگاه مناسبی برای ادامه حیات خود تهیه نماید. هراسانی بنا به هر دلایلی حقوق خود را به مخاطره بیند حق دارد به کشور دیگری پناه برد. وجود احکام و مقررات کامل راجع به پناهندگی در فقه، اشاره صریح آیات قرآنی، روایات اسلامی و آراء فقها به حق پناهندگی و اهمیت و تبیین حقوق پناهنده، از جمله دلایل بررسی تطبیقی آن با کنوانسیون ۱۹۵۱ ژنو می‌باشد. همچنین در حقوق بین‌الملل نیز نسبت به رعایت حقوق پناهندگان تأکید شده است. پناهندگی در فقه اسلام هم از جمله نهادها و حقوقی است که تحت عنوان «استجاره و امان» آمده است. علم‌رغم وجود تأکیدات و تشکیل کنوانسیون‌ها و اتخاذ تدابیر گوناگون در مورد پناهندگی، به دلیل نبود ضمانت اجرایی در این خصوص دولت‌های پذیرنده پناهنده، خود را ملزم به رعایت این مقررات نمی‌بینند. این مقاله، با رویکرد تحلیلی-توصیفی، به بررسی تطبیقی حقوق پناهندگی در فقه و کنوانسیون ۱۹۵۱ ژنو، پرداخته است.

واژگان کلیدی: پناهندگی، فقه امامیه، کنوانسیون ژنو، امان.

مقدمه

به طور کلی «پناهنده» به شخصی اطلاق می‌شود که به منظور در امان ماندن از تعقیب و آزار از کشور خود فرار کرده و به کشور دیگری پناه آورده باشد. اما به دلیل آنکه پناهندگی دارای سابقه نسبتاً طولانی در نظام بین‌الملل می‌باشد و حتی مدت‌ها پیش‌تر از شکل‌گیری نظام مدرن حقوق بشری در اوایل قرن بیستم و همگام با پیدایش جامعه ملل این مسأله مورد توجه قرار گرفته بود و معاهده‌های دو و چند جانبه‌ای در این راستا منعقد گردیده بود، تلاش‌هایی نیز برای ارایه مفهوم و معنای آن نیز صورت گرفته است. هر چند میان پناهندگی و مهاجرت وجوه اشتراکی مثل ترک دیار خود و سکنی گزیدن در سرزمینی بیگانه وجود دارد ولی وجه افتراق عمده میان این دو مفهوم اجتماعی و حقوقی، اجبار در پناهندگی و اختیار و انتخاب در مهاجرت است. بنابراین افرادی را که به دنبال یافتن شغل یا موقعیت زندگی مساعدتر، کشور خود را ترک و در کشور دیگر اقامت می‌کنند، نمی‌توان عنوان پناهنده بر آن‌ها نهاد (ربانی بیدرونی، ۱۳۹۹: ۴۸۷). از جمله مباحث مهمی که فقه امامیه و حقوق بین‌الملل به آن اهتمام ورزیده، مسئله پناهندگی است. وجود احکام و مقررات مفصل راجع به پناهندگی در فقه و اشاره صریح قرآن کریم به حق پناهندگی و اهمیت آن، از جمله دلایل این اهتمام در اسلام است. در حقوق بین‌الملل نیز نسبت به رعایت حقوق پناهندگان تأکید شده است. در میان اعراب قبل از اسلام نیز سنت پناهندگی معمول بوده و کسانی که به حرم کعبه پناهنده می‌شدند جان و جسم آن‌ها در امان بوده است (ارفع نیا، ۱۳۷۳: ۸۶).

تعریف پناهندگی در فقه اسلامی

از دیدگاه اسلام پناهندگی نوعی عقد است عقدی که برای انعقاد آن اهلیت طرف پذیرنده الزامی می‌باشد. تحقق امان منوط به درخواست بیگانه و قبول آن از سوی حکومت اسلامی و یا فرد مسلمان است (ضیایی بیگدلی، ۱۳۹۵: ۸۷). در اصطلاح فقهی نیز پناهنده به فرد، افراد یا گروهی گفته می‌شود که به دلایل مختلف مجبور به ترک کشور خود می‌شوند و به جایگاه دیگر پناه می‌برند (مکارم‌شیرازی، ۱۳۷۹: ۱۵۲).

تعریف پناهندگی در حقوق بین‌الملل

اصطلاح «پناهنده»، و «پناهندگی» از جمله اصطلاحاتی است که در نظام حقوق بشر بسیار متداول بوده و به تکرار مورد استفاده قرار گرفته است. پناهنده از نظر منابع بین‌المللی بیگانه‌ای است در کشور پذیرنده که به دلیل ترس از تعقیب و نیز نجات جان و مال و آزادی خود به کشور دیگری پناه می‌آورد. عنصر اساسی در

علت پناهندگی ترس موجه از تعقیب و آزار است که تشخیص و احراز آن با کشور پذیرنده است و آن کشور با بررسی همه‌جانبه در مورد دلایل درخواست پناهندگی یا این دلایل را می‌پذیرد یا رد می‌کند (امیرارجمند، ۱۳۸۱: ۴۵۴).

واژه پناهنده غالباً به فردی اطلاق می‌شود که به کسی و یا به چیزی پناه برده باشد (اسمعیلی، ۱۳۹۶: ۹۰). اما در اصطلاح حقوقی پناهنده به شخصی اطلاق می‌شود که به علت ترس از اینکه به دلایل مربوط به نژاد، مذهب، ملیت، عضویت در بعضی گروه‌های اجتماعی یا داشتن عقاید سیاسی تحت تعقیب، شکنجه، اذیت و آزار قرار گیرد، در خارج از کشور محل سکونت عادی خود به سر می‌برد و نمی‌تواند و یا به علت ترس مذکور نمی‌خواهد خود را تحت حمایت آن کشور قرار گیرد یا در صورتی که فاقد تابعیت است و پس از چنین حوادثی در خارج از کشور محل سکونت دائمی خود به سر می‌برده، نمی‌تواند و یا نمی‌خواهد به آن کشور برگردد (موسی زاده و آذرپندار، ۱۳۹۷: ۱۷).

تاریخچه پناهندگی در اسلام

اعطای پناهندگی در میان اعراب حتی قبل از ظهور اسلام نیز شکل مذهبی داشته است بدین صورت که در قلب بیابان مکان‌های مقدس حکم پناهگاه را داشت و بعضی از آن‌ها مانند حکم زیارتگاه بوده است. کعبه در بین این مکان‌ها ارزش و مقام عالی‌تری داشته است و شاید هدف از بنای کعبه توسط حضرت ابراهیم، تأمین مامن برای پناهندگان به خدا بوده است. و حضرت ابراهیم از جور نمرود به آنجا پناه برد و پس از ساختن کعبه و سکونت در آنجا حضرت ابراهیم (ع) به خداوند می‌فرماید: «رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ...» (قرآن کریم، سوره ابراهیم، آیه ۳۷). (پروردگارا همانا جای دادم در دره بی گیاه نزد خانه محترم تو... مدت امان یک سال است که مال و جان پناهنده تحت حمایت خواهد بود. که به امان و زمام نیز گفته می‌شود. برای تحقق امان می‌توان از عبارات «امان دادم تو را- تو در ذمه اسلام هستی» و هر لفظی که به طور صریح بر این معنا دلالت دارد استفاده کرد (بایرامی فرد و همکاران، ۱۳۹۶: ۳۵).

تاریخچه پناهندگی در حقوق بین‌الملل

مسأله‌ی پناهندگی دارای سابقه‌ی نسبتاً طولانی در نظام بین‌الملل بوده و حتی مدت‌ها پیشتر از شکل‌گیری نظام مدرن حقوق بشری در اوایل قرن بیستم و همگام با پیدایش جامعه‌ی ملل این مسأله مورد توجه قرار

گرفته بود و معاهده‌های دو و چند جانبه‌ای در این راستا منعقد گردید، بنابراین تلاش‌هایی هم برای ارایه‌ی مفهوم و معنای اصطلاحی آن نیز صورت گرفت.

پیشینه تدوین و انعقاد توافق نامه‌های بین‌المللی درباره پناهندگی را می‌توان از زمان تشکیل کنگره‌ها و کنفرانس‌ها و رواج انعقاد معاهدات دو و چند جانبه در پایان قرن نوزدهم دانست. با توجه به سیر تاریخی این مبحث در اسناد بین‌المللی حقوق بشری مورد تأکید قرار گرفته است که اهم آن عبارتند از:

کنوانسیون ۱۹۵۱ ژنو: در مورد وضعیت پناهندگان را بدون تردید می‌توان اصلی‌ترین منبع حقوقی پناهندگان در چارچوب حقوق بین‌الملل دانست (کریمی، ۱۳۸۹: ۴۲).

اعلامیه جهانی حقوق بشر: اعلامیه جهانی حقوق بشر در دهم دسامبر ۱۹۴۸ پس از تصویب در کمیسیون حقوق بشر به تصویب مجمع عمومی سازمان ملل متحد رسید و مشتمل بر ۳۰ ماده است. اعلامیه جهانی حقوق بشر بدون آن که سند قانونی محسوب شود صرفاً به علت این که از جانب عالی‌ترین مرجع بین‌المللی تایید شده حائز اهمیت است (اخوان، ۱۳۹۵: ۳۳).

پناهندگی در حقوق اسلام

در حقوق اسلام از پناهندگی بیشتر تحت عنوان امان که نوعی عقد می‌باشد بین دولت اسلامی یا فرد مسلمان با شخص خواستار پناه منعقد می‌شود یاد شده است و به فرد متقاضی پناه مستأمن می‌گویند. امان و استیمنان دارای دو مفهوم عام و خاص است، مفهوم عام آن شامل هر نوع قرارداد دولت اسلامی با شخص بیگانه یا دولت متبوع او می‌شود و حتی گاهی عقد ذمه را نیز در بر می‌گیرد اما مفهوم خاص آن تنها یک نوع قرارداد ویژه را حکایت می‌کند. در متون اسلامی و عبارات فقها و حقوقدانان مسلمان از این قرارداد ویژه و درخواست انعقاد آن و طرف خارجی درخواست کننده بیشتر تحت عنوان امان، استیمنان و مستأمن شده است (دانش پژوه، ۱۳۸۱: ۲۳۰-۲۳۱).

انواع پناهندگی در فقه

در فقه عنوانی به نام "پناهندگی" وجود ندارد و به جای آن از عباراتی نظیر امان، زنهار و معاهد استفاده شده است. برخی از حقوقدانان و فقها امان و پناهندگی را به صورت زیرتعریف نموده‌اند: دادن تأمین جانی و مالی به دشمن به طور موقت یا مطلق یا دایم به موجب پیمان‌های مخصوص ذکر شده در منابع فقهی (کریمی، ۱۳۸۹: ۴۱)

در فقه امامیه همانگونه که امام و حاکم حق پناه دادن به غیر مسلمانان را دارد همه افراد مسلمان نیز چنین حقی دارند بنابراین پناهندگی را می‌توان به دو نوع تقسیم نمود:

الف) پناهندگی رسمی: که در آن حاکم مسلمین به فرد یا گروهی از غیرمسلمانان پناهندگی اعطا می‌کند.

ب) پناهندگی غیررسمی: پناهی که فرد مسلمان به غیر مسلمان می‌دهد. البته فرد مسلمان نمی‌تواند به تعداد زیادی از غیر مسلمانان و یا شهری از آنان و یا اصولاً پناهندگی به نحو عام اعلام کند. فرد مسلمان حتی فردی که دارای پایین‌ترین موقعیت اجتماعی است می‌تواند به غیر مسلمانان پناهندگی اعطا نماید. البته حداکثر تعدادی را که یک فرد می‌تواند به آنها پناهندگی اعطا کند را تا ۱۰ نفر عنوان نموده‌اند (دانش پژوه و قدیر، ۱۳۸۱: ۲۴۲).

انواع عقد امان

امان موقت خاص امانی است که به یک غیر مسلمان حربی یا ده نفر و یا یک قافله داده می‌شود و هر مسلمان حق دادن چنین امانی را دارا می‌باشد.

امان موقت عام: امانی است که امام مسلمین به تمام غیر مسلمانان حربی و یا تعداد نامعین از آنها اعطا می‌نماید.

امان بالموادعه موادعه: نوعی از امان موقت است با غیر مسلمانان برای ترک جنگ و به آن معاهده و مسالمة و مهاده نیز گفته می‌شود (علی پور و معصومی، ۱۳۹۴: ۴).

برخی از فقهای اسلامی استیمان را به دو نوع خاص عام تقسیم کرده‌اند:

استیمان عام: امان عام عبارت از تعهدی است که از طرف امام یا نماینده او به همه افراد دشمن و یا گروهی از آنان داده می‌شود. در این صورت هرگونه تخلف و نقض قرارداد توسط فرد یا گروهی از مسلمانان جایز نیست؛ زیرا ولایت عامه امام ایجاب می‌کند که کلیه آحاد امت نسبت به تعهدات وی ملتزم باشند.

استیمان خاص: امان خاص امانی است که به یک یا چند تن از افراد دشمن داده می‌شود. این نوع امان در صلاحیت عموم مسلمانان است و حدیث نبوی المسلمون تتكافأ دماؤهم و یسعی بذمتهم ادناهم" بر مشروعیت آن دلالت دارد (عمید زنجانی، ۱۳۸۸: ۵۹).

منابع حقوق پناهندگی در اسلام را می‌توان به سه دسته عمده تقسیم کرد: قرآن، روایات، آراء فقها قرآن کریم

ادله و تعریف دایره شمول پناهندگی پیش از هر دلیل دیگر، آیات قرآن کریم است که این موضوع را تشریح کرده و پذیرش پناهنده را گاهی واجب دانسته است. یکی از پرارجاع‌ترین آیات در این زمینه، آیه ششم سوره توبه است که در آن، قرآن مسئله پناهندگی را - حتی در خصوص مشرکان مکه، یعنی سرسخت‌ترین دشمنان اسلام و مسلمانان به محترم شمرده، می‌فرماید: «وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْلَمُونَ» (توبه: ۶)؛ چنانچه کسی از مشرکان از تو پناه خواست تا با آرامش و اطمینان خاطر درباره اسلام تحقیق کند و از محتوای وحی آگاه گردد، حتما پناهندگی او را بپذیر و پس از پایان دوره پناهندگی، او را با امنیت کامل به اردوگاه خصم بازگردان. با توجه به این آیه شریفه، پناهندگی در اسلام مقبول واقع شده و برخی از فقها برای تجویز پناهندگی، به آیه مزبور استناد کرده‌اند. آیات ۸۰ و ۹۰ سوره نساء هم می‌تواند ناظر به رسم پناهندگی و محترم بودن پناهنده باشد که پس از صدور فرمان جنگ با دشمنان، مسلمانان را از جنگ با گروهی از افراد دشمن که از درگیری و جنگ با مسلمانان کناره گرفته‌اند، معاف داشته، می‌فرماید: «إِلَّا الَّذِينَ يَصِلُونَ إِلَى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ أَوْ جَاءُوكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ أَنْ يُقَاتِلُوكُمْ أَوْ يُقَاتِلُوا قَوْمَهُمْ»؛ مگر کسانی که پیوند داشته باشند با گروهی که میان شما و آنان پیمانی است، یا نزد شما بیایند در حالی که سینه آنان از جنگیدن با شما یا جنگیدن با قوم خود به تنگ آمده باشد، که خداوند به شما اجازه جنگ با آنان را نمی‌دهد (موسی زاده، کهریزی، ۱۳۹۴: ۴۵). به‌طور کلی جایگاه پناهندگان و حقوق آنان از منظر قرآن عبارت است از این‌که اگر هر فرد یا گروهی از افراد به کشور اسلامی پناهنده شوند، تا زمانی که در کشور اسلامی حضور دادند، در صورت رعایت قوانین اسلام در امان حکومت اسلامی خواهند بود و مسلمانان باید جان و مال پناهندگان را محترم بشمارند و از هرگونه تعدی و تجاوز به پناهندگان خودداری نمایند. حقوق پناهنده در قرآن از چنین جایگاهی برخوردار است که خداوند به پیامبر اسلام دستور می‌دهد که حتی اگر یکی از افراد مشرکین که با آنان در حال جنگ و نبرد می‌باشید از شما پناهندگی بخواهد باید به او پناه داده شود تا کلام خدا را بشنود و از هرگونه تعدی به او خودداری نمایید و اگر تصمیم به برگشت گرفت آن را به مکان امن منتقل نمایید تا به سرزمین و محل زندگی اصلی خود باز گردد (نجفی خمینی، ۱۳۹۸: ۱۰۹).

روایات

اما از نظر حدیث، در زمینه پناهندگی، روایات فراوانی از طریق شیعه و اهل سنت نقل شده که البته عمدتاً ناظر بر احترام و الزام به تعهد به پناهنده است و نه دال بر الزام به پناه دادن. با وجود این، تعدد و تأکید روایات بر محترم شمردن پناهندگان و پناهندگی و الزام به رعایت تعهدات در این زمینه از سوی همگان، نشان دهنده اهمیت بالای این مقوله است؛ از جمله در اصول کافی از پیامبر اکرم روایت شده است: «المؤمنون تكافأ دماؤهم، وهم يد علی من سواهم، ویسعی بذمتهم أدناهم» (کلینی، ۱۳۸۹: ۲۰۴). مؤمنان از نظر ارزش خونی، با یکدیگر مساوی‌اند و همگی مانند دست واحدی علیه دشمن هستند و تعهد گمنام‌ترین آنان نسبت به معروف‌ترین آن‌ها الزام آور است.

همچنین از صحیفه امیر مؤمنان روایت شده است که فرمودند: «تعهد و امان مسلمانان، همه یکسان است و تعهد گمنام‌ترین آنان از جانب همگی لازم‌المرعات است. هر کس تعهد مسلمانی را نادیده انگارد به لعنت خدا و فرشتگان و همه مردمان گرفتار آید و خداوند نسبت به مجازات او راه‌گزینی قرار نداده است و بلاگردان و بدلی از او نمی‌پذیرد»

آراء فقها و حقوقدانان

مسلمان فقها و حقوقدانان مسلمان در مشروعیت و قانونی بودن پناهندگی و لزوم دفاع از پناهندگان و به ویژه آنان که سابقه دشمنی با مسلمانان را نداشتند، تردید نمی‌کردند و همگی به قانونی بودن این اصل از دیدگاه اسلام اعتراف دارند؛ چه اینکه آیات و روایات متعدد و صریح درباره پناهندگی، راه هرگونه تشکیک را بر محققان سد کرده است. اما با وجود این، اختلافاتی در خصوص جزئیات شرایط پناهندگی و حقوق و تکالیف پناهنده میان اندیشمندان مسلمان وجود دارد. در این قسمت، درباره دو موضوع مهم «عقد استیمان» و «حقوق و تکالیف پناهندگان از دیدگاه اسلام» بحث می‌شود.

الف. عقد استیمان: مسئله پناهندگی، در فقه به «استجاره» و «امان» تعبیر می‌شود. «استجاره» و «امان» پناهندگی خواستن یا پناهندگی و امان دادن است. «مستأمن» و «معاهد» هر دو به یک معنا هستند و به کسی گفته می‌شود که به خاطر پناهندگی به سرزمین اسلامی وارد شده است، نه برای اقامت دائمی (موسی زاده، کهریزی، ۱۳۹۴: ۴۸).

بنابراین، می‌توان گفت: شرایط اسلام در برابر پناهندگان مشابه همان شرایطی است که در کنوانسیون ژنو مطرح گردیده است؛ چرا که در چنین شرایطی، مبنای وضع مقررات، سیره عقلا و عرف بین‌المللی است و از این رو، در تاریخ اسلام آمده است که برای تجار غیر مسلمانی که تحت عنوان مستأمن برای تجارت به

سرزمین اسلام می‌آمدند، میزان مالیاتی در نظر گرفته می‌شد که دولت‌های غیر مسلمان از تجار مسلمان می‌گرفتند (همان: ۵۱).

منابع حقوق پناهندگی در حقوق بین‌الملل

کنوانسیون ۱۹۵۱ ژنو در مورد وضعیت پناهندگی

این کنوانسیون پایه و اساس حقوق بین‌الملل پناهندگان را تشکیل می‌دهد که حاوی تعریف پناهنده و حداقل معیار رفتار با پناهندگان است که شامل افرادی که قبل از اول ژانویه ۱۹۵۱ در نتیجه حوادثی که در اروپا یا جاهای دیگر رخ داد، در خارج از کشور خود به سر می‌بردند، می‌شد. اما با وقوع بحران تازه پناهندگی در اواخر دهه ۵۰ و اوایل دهه ۶۰، نیاز به توسعه قلمرو زمانی و مکانی این کنوانسیون احساس گردید که منجر به طراحی و تصویب یک پروتکل برای انضمام به این کنوانسیون گردید (ناصرزاده، ۱۳۷۲: ۱۲۴).

ماده ۱۲ اعلامیه حقوق بشر اسلامی

هر انسانی بر طبق شریعت، حق انتقال و انتخاب مکان برای اقامت در داخل یا خارج کشورش را دارد و در صورت مورد ظلم بودن، می‌تواند به کشور دیگری پناهنده شود، و بر آن کشور پناه دهنده واجب است که با او مدارا کند، تا این که پناهگاهی برایش فراهم شود، با این شرط که علت پناهندگی به خاطر ارتکاب جرم طبق نظر شرع نباشد (اسلامی، ۱۳۹۱: ۸۵).

اعلامیه جهانی حقوق بشر شورای عالی اقتصاد و مطالعات فرهنگی

در این اعلامیه بندی از مفاد آن در خصوص پناهندگی می‌باشد که چنین بیان می‌دارد: هر کس حق دارد در برابر آزار، پناهندگی را در کشورهای دیگر جستجو نماید و از آن بهره مند گردد (مهرپور، ۱۳۸۷: ۴۳۴).

بند ب ماده‌ی ۱۳ اعلامیه‌ی جهانی حقوق بشر تصریح می‌کند که هر کس می‌تواند هر کشوری را که بخواهد، من جمله کشور خود را ترک کند و هر کجا بخواهد اقامت گزیند.

بند الف ماده‌ی ۱۴ اعلامیه‌ی جهانی حقوق بشر تصریح می‌کند که هر کس حق دارد برای گریز از هرگونه شکنجه و فشار به جایی پناهنده شود. همچنین می‌تواند در سایر کشورها از پناهندگی استفاده کند.

بند ب ماده‌ی ۱۴ اعلامیه‌ی جهانی حقوق بشر تصریح می‌کند که در جرایم غیر سیاسی یا اموری که مخالف با اصول و هدف‌های ملل متحد نمی‌توان از حق پناهندگی استفاده کرد.

بند الف ماده‌ی ۱۵ اعلامیه‌ی جهانی حقوق بشر بیان می‌کند که هر کس می‌تواند هر ملیتی را بخواهد، بپذیرد.

بند ب ماده‌ی ۱۵ اعلامیه‌ی جهانی حقوق بشر بیان می‌کند که هیچ کس را نمی‌توان خودسرانه از ملت او محروم ساخت یا حق تغییر ملیت از او را سلب نمود. شد، نمی‌توان از حق پناهندگی استفاده کرد (اسمعیلی، ۱۳۹۶: ۹۴).

کنوانسیون چهارم ژنو در مورد حمایت از افراد غیرنظامی در زمان جنگ (۱۹۴۹)

این کنوانسیون نیز مشتمل بر ماده‌ای است که در وضعیتی که منحصمات مسلحانه داخلی یا بین‌المللی رخ داده می‌تواند از پناهندگان حمایت کند. این ماده چنین بیان می‌دارد: «دولت بازداشت کننده در موقع اخذ تصمیمات نظارتی، پناهندگانی را که عملاً از حمایت هیچ دولتی بهره مند نیستند صرفاً به اعتبار اینکه از نظر حقوقی به دولت دشمن تعلق دارند مشمول معامله با خارجیان دشمن قرار نخواهد داد. کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو ۱۹۴۹ به انضمام دو پروتکل الحاقی ۱۹۷۷ که بخش‌هایی از آن به عنوان حقوق بین‌الملل عرفی، امروزه منحصمات مسلحانه معاصر را نظم می‌بخشند. این کنوانسیون‌ها منع رفتارهای توهین آمیز نسبت به نظامیان آسیب دیده و شکست خورده، غیر نظامیان و زندانیان جنگی در طی منحصمات مسلحانه را خاطر نشان کرده‌اند. اگرچه اسناد حقوق بین‌الملل بشردوستانه، دستورالعمل‌های مجمل و مفصلی ناظر بر رفتار با اشخاص مورد حمایت در طی منحصمات مسلحانه ارائه می‌نمایند (جهان تیغ و نجفی، ۱۳۹۷: ۵۸).

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

نتیجه‌گیری

از جمله مباحث مهمی که در فقه امامیه و حقوق بین‌الملل به آن اهتمام شده است، مسئله پناهندگی است. وجود احکام و مقررات کامل راجع به پناهندگی در فقه و اشاره صریح قرآن کریم به حق پناهندگی و اهمیت آن، از جمله دلایل این اهتمام در اسلام است. در حقوق بین‌الملل نیز نسبت به رعایت حقوق پناهندگان تأکید بسیار شده است. اعطای پناهندگی در میان اعراب حتی قبل از ظهور اسلام نیز شکل مذهبی داشته است بدین صورت که مکان‌های مقدس موجود حکم پناهگاه را داشت و بعضی از آن‌ها مانند حکم زیارتگاه بوده است. در اسلام هم مفهوم پناهندگی وجود دارد که از آن به عنوان عقدی تحت نام امان یاد می‌شود. وجه اشتراک پناهنده در فقه اسلام و اسناد حقوق بشری (کنوانسیون ژنو) عبارت از بیگانه‌ای است که به سرزمین پذیرنده به منظور پناهندگی وارد شده و قصد اقامت دایم ندارد.

تفاوت مفهوم پناهندگی در اسلام و حقوق بین‌الملل این است که در تعریف حقوق بین‌الملل، پناهنده فردی است که در کشور خود تحت آزار قرار می‌گیرد و آزادی و جان و مال او در کشور خود در خطر است، اما در مفهوم اسلامی، فرد پناهنده از جانب خود دولت اسلامی در خطر است و از دولت اسلامی تقاضای پناهندگی می‌کند. فقهای امامیه بالاجماع پناهندگی را عقد دانسته‌اند، عقدی که برای انعقاد آن اهلیت فرد پذیرنده الزامی است. حقوق و تکالیف پناهندگان در اسلام و حقوق بین‌الملل تا حدودی مشابه یکدیگر است و چون امان عقد می‌باشد، دولت اسلامی می‌تواند سایر شرایط و حقوق پناهندگان را چنانچه خلاف شرع و مصلحت نباشد به عنوان شرط ضمن عقد بپذیرد. پناهندگی از دید فقهی ماهیت عقدی دارد و تنها در موردی که پناهنده به خاطر اطلاع از مسائل مذهبی اسلام متقاضی پناهندگی می‌شود جنبه حق - تکلیفی به خود می‌گیرد. حال آنکه پناهندگی در حقوق بین‌الملل جنبه حقوقی و تکلیفی دارد؛ حتی برای پناهنده و تکلیفی برای کشور پذیرنده شامل می‌شود. با توجه به اهمیت فراوان در زمینه حقوق پناهندگان، ملاحظه می‌شود که دولت‌ها در خصوص پذیرش و اعطای پناهندگی به افراد بیشتر در چارچوب اهداف سیاسی خود عمل می‌کنند. هرچند که کنوانسیون‌های بین‌المللی مقرراتی را در این زمینه عرضه داشته‌اند، ولی این مقررات هیچ‌گاه از ضمانت اجرایی لازم برخوردار نبوده است. بنابراین، می‌توان گفت شرایط اسلام در برابر پناهندگان مشابه همان شرایطی است که در کنوانسیون ژنو مطرح گردیده است؛ چرا که در چنین شرایطی، مبنای وضع مقررات، سیره عقلا و عرف بین‌المللی است و از این رو، در تاریخ اسلام آمده است که برای تجار غیر مسلمانی که تحت عنوان مستأمن برای تجارت به سرزمین اسلام می‌آمدند، میزان مالیاتی در نظر گرفته می‌شد که دولت‌های غیر مسلمان از تجار مسلمان می‌گرفتند.

فهرست منابع

- اخوان، منیره، ۱۳۹۵، پناهندگی سیاسی، مفهومی بشر دوستانه یا ابزاری سیاسی، فصلنامه مطالعاتی صیانت از حقوق زنان، سال اول بهار ۱۳۹۵ شماره ۳.
- اردشیر، امیرارجمند، ۱۳۸۱، مجموعه اسناد بین‌المللی حقوق بشر، دانشگاه شهید بهشتی، تهران.
- ارفع نیا، بهشید، ۱۳۷۳ حقوق بین‌الملل خصوصی، تابعیت، اقامتگاه، وضع بیگانگان، جلد چهارم، انتشارات آگاه، تهران.
- اسلامی، سید حسن، ۱۳۹۱، علامیه اسلامی حقوق بشر و مسئله نابرابری‌ها، فصلنامه حقوق بشر، جلد ۷، شماره ۲.
- اسمعیلی، حسین، ۱۳۹۶، حقوق پناهندگان: منابع، اسناد و چالش‌های آن، دو فصلنامه پژوهشنامه حقوق عمومی عدالت، سال اول، شماره ۲.
- بایرامی فرد، بهمن، محمدنسل، مصطفی، مددی، محمد، ۱۳۹۶، بررسی تطبیقی پناهندگی در فقه اسلامی و حقوق بین‌الملل، فصلنامه علمی - ترویجی مطالعات بین‌المللی پلیس، سال هفتم، شماره ۳۱.
- جهان تیغ، حسین، نجفی، حسین، ۱۳۹۷، نقش و جایگاه پروتکل‌ها یا لحاقی به کنوانسیون ژنو ۱۹۴۹ در حقوق بین‌الملل، فصلنامه جستارهای حقوق عمومی، سال دوم، شماره پنجم.
- دانش پژوه، مصطفی، قدیر، محسن، ۱۳۸۱، اسلام و حقوق بین‌الملل خصوصی، انتشارات صحیفه، وزارت امور خارجه، تهران.
- ربانی بیدرونی، طاهره، ۱۳۹۹، حقوق بشر و حمایت از پناهندگان، فصلنامه علمی - حقوقی قانون‌یار - دوره چهارم، شماره چهاردهم.
- ضیایی بیگدلی، محمدرضا، ۱۳۹۵، اسلام و حقوق بین‌الملل، انتشارات گنج دانش، تهران.
- علی پور، ابوالقاسم، معصومی، آیدا، ۱۳۹۴، پناهندگی از دیدگاه فقه اسلامی و قوانین بین‌الملل، کنفرانس بین‌المللی علوم انسانی، روانشناسی و علوم اجتماعی، مرکز همایش‌های بین‌المللی صدا و سیما، تهران.
- عمید زنجانی، عباسعلی، ۱۳۸۸، فقه سیاسی حقوق معاهدات بین‌المللی و دیپلماسی در اسلام، انتشارات سمت، تهران.

- کلینی، محمدابن یعقوب، ۱۳۶۹، اصول کافی، ترجمه جواد مصطفوی، انتشارات کتابفروشی علمیه اسلامی، تهران)
- کیت جاسوم، مارلین آکی رون، بی تا، راهنمایی بر حقوق بین المللی پناهندگان، دفتر کمیسیون عالی سازمان ملل متحد برای پناهندگان، تهران.
- کریمی، رقیه، ۱۳۸۹، نگاهی به پناهندگی در فقه و حقوق بین الملل، سال نوزدهم، شماره ۱۵۴.
- مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۷۹، الامثل فی تفسیر کتاب الله المنزل، انتشارات صدر، قم.
- مهرپور، حسین، ۱۳۸۷، نظام‌های بین‌المللی حقوق بشر، چاپ سوم، انتشارات اطلاعات، تهران.
- موسی زاده، ابراهیم، کهریزی، رزیتا، ۱۳۹۴، حقوق پناهندگی در اسلام؛ منبعی برای توسعه حقوق بین-الملل پناهندگی، اندیشه های حقوق عمومی، سال چهارم، شماره دوم.
- موسی زاده، رضا، آذرپندار، احمدرضا، ۱۳۹۷، سیر تحول تبیین مفاهیم پناهنده و پناهجو، فصلنامه سیاست خارجی، سال سی و دوم، شماره ۱.
- ناصرزاده، هوشنگ، ۱۳۷۲، اعلامیه های حقوق بشر؛ شامل: اعلامیه های حقوق بشر، میثاق های بین المللی، موسسه انتشارات جهاد دانشگاهی (ماجد) تهران.
- نجفی خمینی، محمد جواد، ۱۳۹۸، تفسیر آسان، چاپ اول، جادا، انتشارات اسلامی، تهران.